

**Віктор
ДОМОНТОВИЧ**

Мої Великодні

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

МОЇ ВЕЛИКОДНІ

(З записок мандрівника)

Весна в Регенсбурзі. У вогкій Німеччині з її майже завжди затягненим хмарами небом, — сухі, несподівано теплі, соняшні передвеликодні дні.

Початок квітня. Я стою на березі Дунаю, чекаю на пором, який перевезе мене на другий берег ріки, і з прикрістю дивлюся на свої черевики, вкриті густим шаром сірого попелу-куряви.

Біля моїх ніг уздовж кам'яних плит набережжя тече блідаво-знебарвлений, зеленуватий Дунай. Звичайно кажуть: блакитний Дунай! Але він не блакитний. Він є таким лише на відстані, в відсвітах, коли в соняшних променях відбитого світла він починає сріблясто сяяти, грає лускою й тріпотливо запалюється легким прозоро-ясним полум'ям блакиті. Поблизу ж Дунай — скаламучено матовий, зелено-пляшкового кольору. До річи, в Мюнхені такий Ізар.

За моєю спиною простяглися стіни будинків. Вони ще бережуть пам'ять про ті часи, коли Регенсбург був великим торговельним центром Європи. Неширока смуга мулячого берега відкреслила їх од ріки. Їх стіни були колись оборонними стінами міста і простори всередині — склепами для доведеного рікою краму.

Низ деяких будинків не має вікон. Безвіконна, суцільно оголена, пласка стіна, — і лише вгорі в широкій площині муру пробито квадратові діри вікон. Масивні дошки важких віконниць, що звисли на залізних гаках, відтворюють декоративну умовність зацілілого Середньовіччя. Вікна без шибок продовжують ілюзію.

Війна призвичаїла нас до вікон з вибитими шибками. Ми звикли, що картон і дикт заступають у вікнах відсутнє скло!.. Але тут зроблено з інших мотивів. Можливо, з негнучкої упертости традиції, можливо, з прагнення затримати давнину навіть усупереч логіці реального.

За рогом при металургійній фабриці є спеціальна крамниця. В ній продають підсвічники, підставки для сірників, канделябри для жарівок, викуваних із заліза зайців, коників і геральдичних орлів, чорні й важкі речі, стилізовані похмурі примітиви ручної ковальської роботи, — серійні стандарти маркованої фабричної продукції.

В Німеччині не раз буває важко відокремити реставрацію антиквара од правдивої давнини, стилізовану ілюзію од невідомої щирости, романтичний культ умовного середньовіччя од примусу інерції. І це однаково: в речах, у деталях архітектури, у вузькій плутанині міських глухих завулків і в сутінкових приємках людських душ.

Великі ворота білярічних будинків усе ще готові прийняти крам. Але жадну баржу, вантажену сіллю, збіжжям або шкірами, не прип'ято до берега. Випряжені руді широкозаді коні не жують січки. Міцні носії, зігнувшись під вагою, не переносять мішків від ріки до склепів. Усе

це — коні, баржі, хатки на помостах барж, — лишилося тільки згадкою готично-літерних написів про регенс-бурзьку торгівлю сіллю та розмальовкою стін у могилах узбережжя, що їх модерно, згідно зі смаком одвідувачів, підроблено під давнину.

Все одійшло в непам'ять.

Передо мною розтягся розлогий спокій Дунаю. Зеленава ріка порожня. Лише в металевій шкаралупі, на уламках алюмінійової бляхи з якогось виверженого вибухом балону, гасають по ріці, веслюючи, два хлопчики. Молодички з біло-лакованими дитячими візками, як і я, чекають на пором. Американський вояк, засунувши руки в кишені своїх зелених штанів, жує гуму. Плечем, із засунутою під погон пілоткою, він схилився до головної з підфарбованими устами дівчини в коротесенькій, далеко вище колін підтягій, яскраво-блакитній спідничці.

Як дивно, що я оце стою на березі Дунаю!.. Хто міг би згадати мені перед кількома роками, перед війною, або навіть бодай ще торік, що цього, 46-ого року, в квітневі передвеликодні дні Дунай розкриє для мене свій спокій і свої відстані?.. Для мене і для інших, таких, як і я, одірваних од батьківщини, несталих і непевних мандрівників, з ніколи не погашеною нудьгою, засуджених ніколи не знати, де застане їх ніч і де завтра вони матимуть для себе ночівлю, і води ще яких незнаних досі рік тектимуть перед ними!

Матова прозорість води поглинула м'яте залізо рейкових перекриттів висадженого в повітря моста!.. Задля чого велася ця війна, що потрясла всесвіт? Щоб молоденьких дівчат щедро обдарувати коханням, яке не зобов'язує нікого й ні до чого?

Мій співбесідник, з яким я розмовляв сьогодні, ідучи вулицею повз купи цегельного грузу, сказав:

— Для чого велася ця війна, ми побачимо через 10–15 років.

Лише прийдешне визначає сенс сучасного, й прийдешне робить минуле реальністю!

Життя людське плутане й сумнівне. Гірке, як смак мигдалю. Але весна є весною. І плакуча верба, схиливши гілля до води, вже вкрилася ніжним зелом листя. А ввечорі, коли я повертатимусь додому, хрумкою крижинкою молодик відіб'ється в воді і все довкола застигне, нерухоме, чітке й урочисте.

Вузькі вулички старовинного міста присмерками глухих щілин проведуть мене до Собору. І те, що колись, за Середньовіччя, Собор визначав центр міста і різьблені шпилі стрімчастих бань, піднісися над сумішшю будинків, врізалися в глибинну блакить неба, це, за співвідношенням символів, відповідало місцю й значенню церкви в устрої суспільства й всесвіту. Церква репрезентувала на землі Бога. Вона перебувала в центрі людського життя. В людині й суспільстві все було підкорене кермі церкви.

Війна пощадила Собор. Собор зацілів. Людина спиняється перед підніжжям темно-сірих стін Собору, щоб у галасі міста в харкотливому русі машин, крізь збожеволіле виття автових сирен почути мовчазний плюскіт часу, поглиненого вічністю. Нерухомо через віки пливе корабель Дому в вічність. Примари химер, огидні потвори, шкірячи зуби, звисли на краях його перекрить.

Людина входить у Собор і губиться. Вона здається безмежно малою в цих колосальних просторах, охопле-

них каменем, у цьому жовто-сірому сязві Соборних стін. Архітект, вираховуючи пропорції, пам'ятав: Бог є все, людина — ніщо.

Камінь витончено. Він утратив свою вагу. Він став легким. Його зроблено мереживним у підвіконнях балюстрад, струнким у розчленованості колон. Досі колона традиційно була круглою або чотирикутною, стовпом, наслідуванням стовбура дерева, підпорою для стелі. Тут вона не є ні круглою, ні пласкою, вона не є імітацією природи. Її витягнуто, вона ромбовидна, — плід міркувань, висновок з теорії, проекція розумувань. Матерію дематеріалізовано, вона позбулася своєї інертності. Маса більше не тяжить. Камінь набув духовости. Його перетворено в ідею, зведено на ступінь абстракції. Стебла колон, схрещуючись угорі, витворюють вістря склепінь. Колона виростає в арку. І зір стримить угору за стрімчастою знесеністю загострених склепінь.

Люди давно вже перестали будувати Собори. Вони будують банки, літаки, басейни для плавби й стадіони для спорту. Собори лишилися пам'яткою доби, що дивилася на дійсність зовсім інакше, ніж це робимо ми. Та доба підносила велич Божого, ми — велич людського. Та доба знала єдиного Творця землі й неба — Бога. Наша — як творця ствердила людину.

Людина нашого часу зреклася релігійних переживань. Їй стали чужими містерії ехаристії. Слова святий і святість втратили свій благовісний сенс. Людина більше не прагне добродітності. Ми зневажили духову цінність посту. Ми цінімо ситість.

Моя квартирна господиня, стара бабуся, нарікаючи на труднощі теперішнього часу, хвалилася: її чоловік

важив 2 центнери з лишком... Син мав 1,8 м зросту... Доня важила... Ціну людини визначає її вага. Колись гідність людського міряно мірою Божого; тепер її міряємо вагою в кілограмах і центнерах. Скрізь: у лазнях, пісуарах, на двірцях стоять автоматичні вагівниці. Зважитись коштує 10 пф.

І ще так недавно ми знали, що піст є шляхом до визволення. Не похмурою погрозою, а ясною радістю. Провістям не смерти, а воскресіння.

Ще стигло село в синіх заметах снігу. Почоронілі на зиму сніпки або солом'яні мати ще затуляли од нічних вітрів хати. Ще темні були ранки. Тоскно белемкав високопісний дзвін. Село починало говіти. Жадна людина не наважилася б не одговіти, не сповідатися й не запримчаститися.

І коли прийшла революція і все вже було дозволено людині, все-таки ще в перші роки комнезам і голова сільради, взявши ціпки, непомітно стежками виходили на світанку з села, щоб одговітись у сусідньому селі. Не могла жити людина, не polegшивши душі своєї й не одержавши прощення од Бога. Ще пам'ятала людина, що є гріх...

Наближалася весна. На «40 мучеників» пекли мати жайворонків з тіста. Діти підкидали птахів у повітря й кликали, щоб прийшла весна зі своїми дарунками. Сніг ще лежав по ярках, обніжках, попідтинню, але зеленіли вже відталі горбки, і дівчата йшли за село на горби водити кривого танка, співати веснянок.

На «теплого Олексу» був перший теплий день. Ніжно гріло сонце, й на призьбі сидів дід, давній, як вічність, сивий, як молоко, прозорий, як віск.

Плуг одгортав скиби масної, лискучої чорноземні. Неквапливо простували по борозні воли. А на серці була легкість і ясність, те почуття звільненості, що його приносив піст. Ніби не йдеш і нога не торкається землі, а лишеш на відстані, танучи в сяйві соняшного світла. В блискитно-білому просторі благословляє дух ширококрилий солодкий світ...

Душу потрясала містерія читаних дванадцятьох євангелій у чистий четвер. Палали свічки. В чорних ризах зі срібними на ризи нашитими хрестами панотець читав про Страсті Господні. Передзвонювали дзвони по кожній Євангелії, і хор співав: «Слава страстям Твоїм, Господи!» Як переказати те почуття, що його викликав цей спів? Як сказати про біль, що ним жила душа, коли Ісус у безмежності людського страждання, висячи на хресті, звернувся до Бога: «Пощо Ти покинув мене?!»

В руці горіла свіча, танув віск. Переступаючи через поріг вічності, ти пізнавав, чим ставала в цю мить для тебе тайна космічної містерії, де Бог прийняв смерть, щоб людство могло жити. Бо ж нема, нема більше чим жити людству!..

Нічне зоряне небо. В просторах, поглинених ніччю, рухаються вогники. Усі сільські шляхи в ясних точках вогнів, немов у чорному люстрі ріки відбиті, мерехтять зорі неба. В хаті тиша й спокій, лампадка світилася перед образами. Разом з пучком освяченої верби на покуті стоятиме четвергова свічка. Її запалять у грозовий літній день, щоб врятуватись од блискавки.

У п'ятницю соняшного дня виніс плащаниці. І, повернувшись з церкви, старий дід пройде на город і тут,

між чорних грядок вологої землі, стоїть у квіті вишня.
Білий квіт вишні над чорнотою плідної землі.

І тоді великодня нічна заутреня! Може, прийшовши
вже під ранок з церкви, господиня вріже паски й заплаче,
бо всередині є порожнеча, а то певна є прикмета, що
вмерти їй того року, та ці сльози якісь одночасно гіркі
й солодкі. Що може затьмарити безмежну радість про-
віщеного церквою Воскресіння!..

ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Література, в якій висвітлювалося б питання походження українського народу, дуже невелика. Власне кажучи, вона обмежується двома працями: книгою, власне, брошурою відомого археолога, основоположника української археології В. В. Хвойки «Обитатели древнего Поднепровья», що вийшла р. 1910 в Києві, в якій автор в дуже стислому викладі підсумував загальні висновки своїх багаторічних археологічних студій, та розвідкою проф. Вадима Щербаківського «Формація української нації», яка вийшла р. 1941 в Празі у виданні Ю. Тищенка. Це в основному все, що ми мали й маємо досі в питанні про походження українського народу.

Проф. В. Щербаківський у своїй праці зробив спробу сполучити дані археологічні, антропологічні й етнологічні. Немає сумніву: лише об'єднавши матеріали археології, антропології, етнології й мовознавства, можна розв'язати складне й відповідальне питання етногенези українського народу.

Звичайно, буття народу переступає межі окремих епох. Змінюються епохи, народ лишається незмінним. Відповідно до цього дослідження передісторії набуває

особливого значення при висвітленні етногенетичних процесів. Тим-то проф. Щербаківський мав цілковиту рацію, коли у «Вступі» до своєї праці писав: «Для нас, для розуміння нашого сьгоднішнього внутрішнього “я”, важна не тільки наша недавня козацька історія і не тільки князівський період, але також і всі попередні періоди» (стор. 5).

В питаннях етногенези вирішальне слово належить не історикам, дослідникам історичних процесів, а передісторикам, дослідникам, що вивчають передісторію, отже, насамперед археологам. Лишаючись в межах історичних періодів історії України, ми не розв'яжемо питання про генезу нашого народу. Ми повинні заглибитись в попередні періоди, почавши з найдавніших, досліджуваних на підставі матеріалів, здобутих археологією в першу чергу.

Археологічна наука на Україні за останні часи зробила великі успіхи в своєму розвитку. Розкопки, які переводилися в 30-х роках, і праці щодо кодифікації археологічних матеріалів, накопичених по музеях України, які були розпочаті в останні роки перед війною (1941–1945), дозволили внести значну ясність в питання, які досі лишалися або цілком нез'ясованими, або викладалися довільно, не сперті на будь-які конкретні матеріали.

Досі йшло накопичення матеріалів, процес важкий, тривалий і невдячний, тепер ми можемо наважитись перейти до деяких, хоча б і попередніх, підсумкових узагальнень.

Три проблеми взаємопов'язані між собою: розподіл історії і передісторії України за епохами, хронологічне визначення цих епох і аналіза етногенетичних процесів, що відбувалися на Україні, в межах окремих епох та в історичній послідовності процесу зміни цих епох.

Можна бути прихильником концепції *автохонности* українського народу, можна, навпаки, обстоювати той або ж інший варіант *міграціоністської* теорії, твердячи, що наші предки не були споконвічними засельниками нашої території, а *прийшли* в Наддніпров'я з іншої території, але і в першому випадкові, і в другому кожен з дослідників, яких би поглядів він не тримався, повинен з усією тверезою сумлінністю проробити всі дані, які стосуються висвітлення питання про етнічні зміни, що мали місце на Україні, починаючи якщо не з палеоліту, то в кожному разі з неоліту або енеоліту.

Ми не збираємося тут говорити про палеоліт, про давньокам'яний вік, про часи, відокремлені від нас 10–25 тисячами років. В свою чергу, недослідженість — в даний момент — проблеми неоліту, початкових етапів новокам'яного віку, примушує нас обминути також і цей період. Ми воліємо почати з часів найкраще знайомих і найдокладніше тепер вивчених, з енеоліту, з кінцевих етапів неолітичної доби на Україні, з культури, званої в археології України, як епоха т. зв. трипілля, або ж, за іншим її означенням, з культури мальованої кераміки.

Ще зовсім нещодавно археологи сперечалися щодо наявності неоліту, зокрема раннього неоліту на Україні. Супроти тих з археологів, які заперечували існування раннього неоліту на Україні, або ж, точніше кажучи, заперечували заселеність території України в цей період, посилаючись на те, що, мовляв, в цей період ландшафт України зберігав свій післяльодовиковий характер і надто велика вологість не дозволяла заселити людям басейн Дніпра, — ми не поділяємо жодного з цих поглядів, ані про вологість ландшафтно-кліматичних умов, ані про незаселеність України в цей період. Але археологія дає нам

поки що надто мало, щоб казати щось певне і про неоліт нижнього Наддніпров'я, і про неоліт Волині.

І хоч де повинно буде позначитись на наших кінцевих, результативних висновках щодо процесів, які мали місце на зламі від трипілля до післятрипільського періоду, ми примушені тим часом залишити виклад цього етапу в стороні. Почнімо з трипілля.

ЕПОХА ТРИПІЛЛЯ

Територія поширення трипілля на Україні.

Густота заселення

В III тисячолітті перед Різдом на території Правобережної України, на теренових просторах від Дніпра до Дунаю була поширена пишна й квітуча культура, яка вперше була відкрита наприкінці 19 ст. археологом В. Хвойкою на середньому Дніпрі в районі м. Трипілля і відтоді ввійшла в науковий обіг під назвою трипільської. Це є високо-розвинена культура ефектних барв, складного орнаменту, орнаментальних прикрас, з пишною декоративністю мальованих хат, розписаних печей, фарбами розмальованого посуду. Відповідно до цього, трипільську культуру звуть також культурою мальованої кераміки.

Як сказано, трипільська культура була поширена на правобережній Україні, від Дніпра до Дунаю, її виявлено також і на лівобережній Україні, але поки що тільки в окремих пунктах. Слід гадати, що наступні розкопки уточнять це питання про поширеність трипілля на лівобережній Україні.

Що ж до правобережної України, то на етапі трипільської культури, отже, в III тисячолітті перед Різдом, це

була густо й суцільно заселена країна. Було б передчасно намагатися визначити кількість населення України в той період в цифрах, які претендували б на ту або іншу, більшу або меншу чисельність, але можна певно сказати, що населення України в III тисячолітті було дуже численне.

В районі Трипілля, на середньому Дніпрі, місцевості найкраще обслідуваній археологами, виявлено, що поселення одне від одного розташовувалися на відстані коло півкілометра. Якщо нанести виявлені пункти трипільських поселень на карту і зіставити цю археологічну карту з картою сучасної заселеності цього району, то з'ясується той своєрідний і зовсім, на перший погляд, несподіваний факт, що поселень в III тисячолітті було більше, ніж нині. Вони були розташовані ближче одне від одного, ніж за наших часів. Вони були менші, ніж наші теперішні, але траплялися далеко частіше.

ЕПОХА ТРИПІЛЛЯ

Топографія. Кліматичні умови на Україні в III тисячолітті

Деякий час в археологічній науці панувала думка, що поселення трипільців розташовувалися виключно на високих плато. Це пов'язувалося з гіпотезою про вологий клімат України, з твердженням про високий рівень води в Дніпрі й його допливах, з припущенням, що дрібні струмки наших часів за часів трипілля були великими ріками.

Наші досліді ствердили хибність цього припущення. Трипільці селились як на відкритих місцях високих плато, так і внизу, в долинах між плато, в ярах, на берегах

невеликих річок, що текли в Дніпро. Іншими словами, топографія трипільських селищ не відрізнялася від топографії сучасних поселень українського селянства з тією хіба відміною, що коли нині хата селянина відокремлена від річки левадою, за часів трипілля житло будовано безпосередньо на березі струмка.

Тотожність кераміки в трипільських селищах на плато і в долині біля річок довела, що ми маємо справу з синхронними поселеннями, з поселеннями одного й того самого часу.

Оскільки трипільці таким чином мали можливість селитися в глибині ярів, безпосередньо по берегах струмків, цей спостережений нами факт став вирішальним доказом для того, щоб відмовитися од теорії, яку обстоював І. Підоплічко в одній із своїх друкованих праць про вологий клімат України за часів трипілля. Клімат України за часів трипілля в III тисячолітті перед Різдвом не відрізнявся од сучасного. Важко сказати, чи не був він дещо тепліший, але в кожному разі він не був вологіший. Наявність іноді двох печей в невеликій кімнаті, на які поділялося тодішнє трипільське житло, здавалося, вказує, що клімат того часу вимагав добре палити хату. Отже, навряд щоб клімат міг бути більш теплим, ніж тепер.

Ми не маємо даних, щоб казати про більшу або меншу *лісистість* України за часів трипілля. Щодо *чорноземлі*, то кидається в вічі та обставина, що територія розташування трипільських селищ в основному збігається з територією чорноземлі на Україні. Тут природньо повстає питання: чи трипільці селилися саме на тих місцях, де вони вже знайшли чорноземлю, чи, може, майже двохтисячолітнє культивування ґрунтів, обробка ґрунтів трипільцями призвела до витворення цього високоякісного шару гумусу. Питання, що тим часом чекає на відповідь.

Форма селищ. Одне з поселень трипільських часів (на урочищі Коломищина, коло села Халеп'я, в районі м. Трипілля) розкопано повністю. Як показали розкопки, властивою особливістю селища трипільських часів було те, що житла в цьому селищі були розташовані по колу. Отже, середина селища становила вільну, незабудовану площу. Це був майдан, який, слід припускати, правив за загін для рогатої худоби. Жодних повіток при житлах не виявлено. Доводиться гадати, що стадо заганялось на цей майдан і тут в колі, замкненому житлами, худоба знаходила собі безпеку й охорону від нападень диких тварин. Етнографічні дані вказують, що такий спосіб побудови селищ, з житлами, розташованими по колу і майданом-загоном для худоби в середині, є характерний для скотарських народів. Він трапляється ще й нині в південноафриканських народів, де селище є разом з тим і загоном для худоби (селище-загін; село-крааль).

Житла. Техніка будівництва. В згаданому селищі, яке розкопано на Коломищині, було біля 30 жител. Житла були великі; вони були — і це знов же слід підкреслити — більші щодо своїх розмірів за розміри хати сучасного українського селянина. Вони мали до 4–5 м в ширину і до 15–20 м в довжину.

Трипільці мешкали в великих і просторих хатах. Сучасна, новітня селянська хата — це, схематизуючи, піч з добудованим до печі простором, що охоплює піл (місце для спання), який прилягає до печі, та стіл, поставлений на площі, яка витворюється, відповідаючи, з одного боку, довжині місця, відданого для полу, а з другого місця перед піччю, де пораяється й порядкує господаря. Ця хата — однопокоєва або двопокоєва, розподілена сіньми. Що ж до хати трипільських часів, то вона на Коломищині багатопокоєва. Вона має чотири покої (кімнати-камери),

відокремлені один від одного дерев'яними перегородками; в кожному покої була піч або груба з колопичними підвищеннями (лежанками) як місцями для спання. Іноді в покої бувало дві печі.

Трипільську хату будовано з брусів, поставлених сторч і обмазаних ззовні і зсередини грубим шаром глини. На півдні, на Уманщині (в Володимирівці), де бракувало дерева, хату будовано, як і нині, в т. зв. саманний спосіб, отже з вальків глини з найменшою кількістю витраченого на побудову хати дерева.

Модельки трипільських хат, знайдені під час розкопок, вказують, що хати розмальовувалися як ззовні, так і зсередини. Цей звичай, як відомо, зберігся й до наших часів. Але слід визнати, що 5 тисяч років тому, в III тисячолітті перед Різдвом, трипільці малювали свої хати естетично досконаліше й далеко барвистіше. Ефектний різнокольоровий розпис золотавого відтінку з жовто-брунатних, червонуватих, рожево-чорних смуг справляє враження буйної й нестримної фантазії, тріумфи барв, що з них милувалася жінка, розмальовуючи хату, як це засвідчує моделька, знайдена в Володимирівці (на Уманщині).

Узори розписів хат, зібрані на Уманщині за наших часів, вказують на високу досконалість смаку, але немає сумніву, що розквіту ця ділянка народнього мистецтва досягла вже за трипільських часів. Тепер мистецтво стало приватнішим, інтимнішим. За «трипілля» воно було далеко всеосяжнішим, більше декоративним, розрахованим на більші площі й дальші відстані. Воно було тоді більш театральним, більш сценічним, не осібно-родинним, а, так би мовити, загальнообов'язковим, всенародним.

Родинний лад. Зіставляючи структуру і розміри трипільського житла й сучасної селянської хати, неважко зауважити, що характер родини й родинного ладу за часів

трипілля й за наших часів був відмінний. Сучасна хата розрахована на окрему невелику родину; батько, мати, діти; хата, звичайно, не поділяється; як зазначено, вона у нас однопокоєва.

Багатипокоєвість трипільського житла, його поділ на кілька покоїв, більший його розмір за новітню селянську хату, — усе це вказує, що трипільська хата була призначена для більшої родини, ніж «вузька» родина наших часів. Немає сумніву, в трипільському житлі жили родичі, кривняки, але для кожної малої родини виділялась окрема камера, окремий pokій. Трипільці жили в більших житлах, але на окрему родину припадала житлова площа менша, ніж нею користується родина сучасного селянина.

Кожна окрема «вузька» родина становить за наших часів ізольовану, самодостатню родинну й господарчу одиницю; цього не було за трипільських часів. За часів трипілля «вузька» родина вже виділялась зі складу роду; вона мешкає осібно, готує їжу і їсть теж осібно; але разом з тим вона співмешкає й співгосподарює. Процес господарчо-родинного віддиференціювання окремої «вузької» родини за трипільських часів почався, але він ще не є завершений. Родинний лад трипільців з цього погляду становить переходовий ступінь між материнсько-родовим устроєм та батьківсько-родовим.

Господарчий лад. Хліборобство й скотарство. Україна трипільських часів — суцільно хліборобська країна. В домішці до глиняних вальків ми знаходимо стало полу, цілі зерна, зернову луску. Хліборобство не було додатковою галуззю в системі господарства того часу, воно становило основу трипільського господарства, було його провідною ділянкою. З хліборобством було сполучене скотарство. Скотарство було великохудобним. Віл і корова визначали склад стада. Кістки

ЗМІСТ

МОЇ ВЕЛИКОДНІ	3
ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	11
ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ	11
ЕПОХА ТРИПІЛЛЯ	14
Територія поширення трипілля на Україні.	
Густота заселення.	14
ЕПОХА ТРИПІЛЛЯ	15
Топографія. Кліматичні умови на Україні	
в III тисячолітті.	15
ЕПОХА ПІСЛЯТРИПІЛЬСЬКА,	
ПЕРЕДСКИТСЬКА	28
СКИТСЬКА ЕПОХА	41
АНТИЧНА ЕПОХА	55
АНТИЧНА ДОБА	71
АНТРОПОЛОГІЧНІ (РАСОВІ) ОСОБЛИВОСТІ	
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	89
БОЛОТЯНА ЛУКРОЗА	116
БОЛОТЯНА ЛУКРОЗА (Частина друга)	135
МИКОЛА ЗЕРОВ ТА ІВАН ФРАНКО	
(До історії істориколітературних взаємовідносин)	157

«ОЙ ПОЇХАВ РЕВУХА ТА ПО МОРЮ ГУЛЯТИ»

Біографічний нарис

Романтична любов	187
Шляхи химер	188
Мрія про Схід	190
В пустелях Арабії	192
Чудо на морі	193
«Вінчаний славою»	195
Гашишні сни Сходу	198
Арабізована Саврань	199
Поет, маляр, співець	201
До нових обріїв	203
Правітчизна поезії — Україна	205
Невільник знаку	206
Панство проти Ревухи	208
ПРОФЕСОР І ІВАН ЗАКУТНІЙ ДІЮТЬ	211
ЗОРЯНІ МАНДРІВНИКИ	218
Тіхо Браге й Йоган Кеплер	218
ПЕРЕДВЕЛИКОДНЄ	228
РОЗМОВИ ЕКЕГАРТОВІ З КАРЛОМ ГОЦЦІ	233
СВЯТИЙ ФРАНЦІСК ІЗ АССІЗІ	246